

Demir Tarihi I

eski çağlarda demirin mitolojisi ve gündelik kullanımı

Duygu ALKAN, Oktay ÇAKIR, Zeynep MOLDER, Deniz ÇOBAN
İstanbul Teknik Üniversitesi

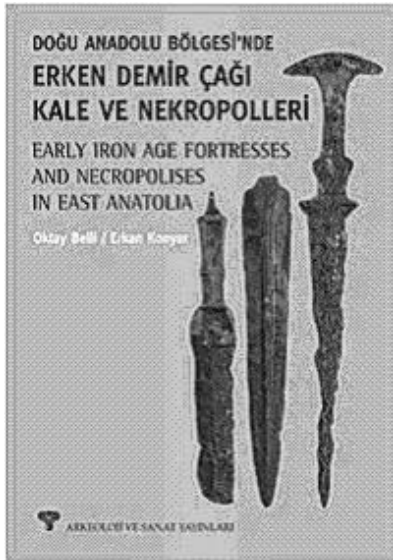
Simgesi Latince 'ferrum'dan gelen demir, yerkabuğunda en çok bulunan metaldir. Dünya'nın çekirdeği bir demir-nikel alaşımıdır. Diğer elementlerle kolayca tepkimeye girmesi sebebiyle demir, doğada bileşik halinde bulunur. Tüm metaller içinde en çok kullanılanıdır ve tarih boyunca da büyük öneme sahip olmuştur.

Eski çağlarda hemen her toplumda demirciler saygın bir yere sahiptirler. Bu, halkların mitolojisine de yansımıştır. Örneğin, Yakutların geleneğine göre, Yakutların ilk atası Ellie-i ilk demirciydi. Sibirya halklarında da demirci epey yüksek bir toplumsal konuma sahiptir ve demircilerin özel ruhlar tarafından korunduğuna inanılır. Şamanın kıyafetindeki demirleri

demirciler yapar ve demir döverken kötü ruhları kovdukları söylenir. Ayrıca Moğol boylarının destansı şiirlerinde ve Türklerde demirci (tarkhan) ; 'kahraman' ve 'yalnız atlı savaşçı' anlamında kullanılmıştır. [IV] Ergenekon Destanı'na göre Türkler; Ergenekon'dan çıkmak için yol ararken, bir demircinin tavsiyesi üzerine dağdaki demir madenini eritip geçit açmaya karar verirler. Dağın her tarafını odun kömürle doldururlar ve büyük körükler yardımıyla ateşi körüklerler. Demir dağ erir, yol açılır. Her yıl o gün (21 Mart olduğu kabul edilir) törenler yapılır. Bir parça demir ateşte kızdırılır ve çekişle dövülür.

Afrikada'ki Dogon ve Bambara toplumlarında ilk ateşi bulan, insanlara tarımı ve hayvancılığı öğreten ilk demircidir ve Dogonların mitlerine göre kahraman, demirci kılığına girip, yer yüzüne inerek insanları uygarlaştırmıştır . Afrika'da ayrıca bunun gibi, demirciyi tanrının oğlu, tanrının işlerini yapan biri olarak gösteren bir sürü mit mevcuttur. İbranice, Süryanice, Etiyopya dili ve Arapça'daki demiri dövmek, demirci olmak terimleri; şarkı söylemek, cenaze ağıtı yakmak terimleriyle akrabadır. Yunanca'da da şair kelimesi için aynı durum geçerlidir. Sanskrit metinlerinde Çingeneler müzisyendirler, özellikle demirci ve müzisyendirler. [IV]

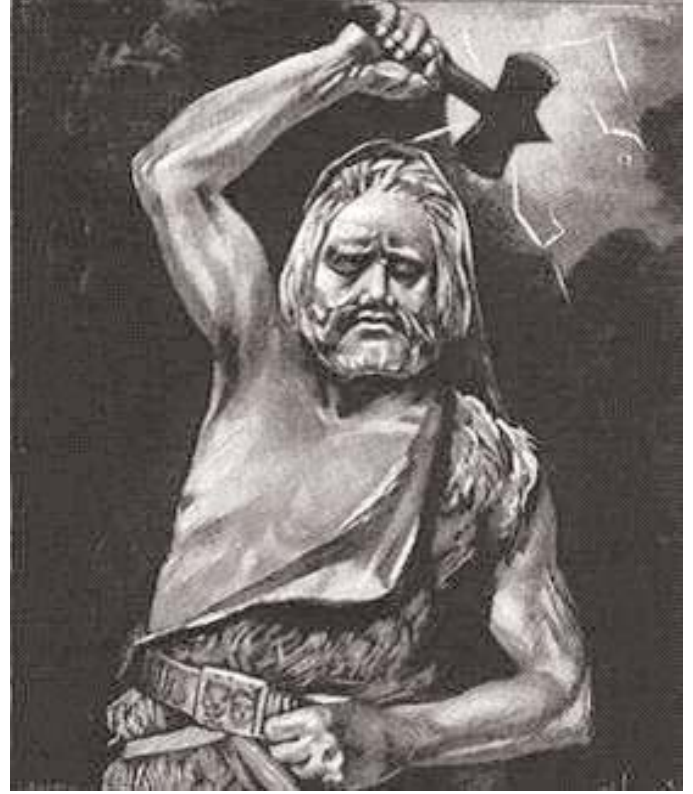
Yunan mitolojisinde ismi çok geçen tanrılardan biri olan Hephaistos, tanrılar ve kahramanlar için demircilik ile uğraşarak silah ve zırh üretirdi. Tarımı, uygarlığı ve şehir hayatını korurdu. Tanrıların tunçtan evleri, güneş tanrı-

Erken demir çağına ait eserler

sının arabası, Akhilleus'un zırh, kalkan ve kılıçları, Atina'daki Thesion tapınağı onun eserleridir. Efsaneye göre bir yanardağın içine demir atölyesini kuran Hephaistos, her sabah güneş doğduktan sonra atölyesine gidiyor, akşama kadar hiç durmadan çalışıyor, tanrıları ve insanları hayrete düşüren ve hayran bırakan şaheserler yaratıyordu. Zeus'un insanları cezalandırmak için kullandığı yıldırımlarını da Hephaistos demirden yapmıştır. Demirin simgesi kabul edilen işaretin aynı zamanda savaş tanrısı Mars'ın sembolü olması, demirin silah yapımında kullanılan bir metal olarak savaşı çağrıştırdığının göstergesi sayılabilir. İskandinav mitolojisinde en önemli tanrılardan biri Thor'dur ve en büyük özelliği sihirli güçleri olan, parçalayıcı anlamına gelen Mjölnir kelimesiyle ifade edilen bir çekice sahip olmasıdır. Thor, fırtınaları çekici ile kontrol eder, yağmurları onunla yağdırır. Benzer şekilde Mısır, Yakındoğu, Hint-Avrupa mitolojilerinde kasırga tanrısının silah olarak kullandığı gök gürültüsü ve şimşegi tanrısız demirciler yapar.

Thor ve mjöllnir

Bütün toplumların efsanelerinde, demirciye tanrısız nitelik verilmesinin kaynağında, insanlığın tarihte ilk kullandığı demirin meteor kaynaklı olması yatar. Meteorlar neredeyse tümüyle demir nikel alaşımından oluştuğundan ilk kullanılan demirden aletlerde nikel bolca rastlanmıştır. Bu yüzden Mısırlılar demire göğün armağanı, Sümerlerse göğün madeni demişler (gök metali anlamına gelen en eski kelime 'AN. BAR' Sümercedir) ve kutsal saymışlardır. [II] Kutsallığından dolayı Mısırlılar koruyucu tılsımlarını demirden yapmışlardır. Mayalar, İnkalar ve Aztekler sadece meteor demirini kullandıkları ve maden ergitmeyi bilmedikleri için demiri altından daha değerli saymışlardır. [IV]

Demir aletlerin ergitilerek elde edilmesine (meteordan demir elde etmenin dışında) MÖ 3500 ile MÖ 2000 yılları arasında Mezopotamya (Tel-Asmar, Tel-Çagar Bazar, Mari), Anadolu (Alacahöyük) ve Mısır'da rastlanır. Mısır'da demirin eski zamanlardan beri bilinmesine rağmen genel kullanımı M. Ö 800'lere rastlar. Bulunan en eski demir aletlerden biri-

nin; Büyük Piramit'in yapımında kullanılmış olduğu saptanmıştır ve bu alet MÖ 2900'e tarihlenmiştir.

Demirin günlük hayattaki kullanımı kolay elde edilememesi ve yöntemin tam olarak anlaşılabilmesi sebebiyle çok sınırlıdır. 'Süs eşyası dışında günlük eşya üretiminde sıkça kullanılmasını ise Hititler gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Anadolu'da bulunan 33 demir eserden 19'u Hitit kökenlidir. ' [II] 'Demirin kullanımıyla ilgili Hitit metinlerinde demirden kılıçlar, yazım tabletleri ve demirden yapılan tanrı ve hayvan heykellerinden bahsedilmektedir. Hititlerde ilk olarak dövme tekniğiyle demir üretiliyordu. Fakat bu yöntemde fazla işgücü gereksinimi vardı ve yaygın olarak kullanılması için yeterli değildi. Bu yöntemde demir filizinden ergitilen demirdeki karbon dövülerek azaltılıyordu ya da odun kömüründe ısıtılarak arttırılıyordu. '[VI] Bu işlemi yaptıkları döküm ocaklarını dağ yamaçlarına kurmuşlardır. Böylece herhangi bir körük kullanmadan rüzgar etkisiyle ateşi alevlendirmek için gereken yüksek sıcaklığa ulaşmışlardır. Hattuşa'nın coğrafi yapısı, hem

rüzgar alan yamaç bakımından hem de demir filizi bakımından zengindi. [II]

'Hititlerin egemenliğinde bir kabile olan Kaliblerdeki bir grup demirci tarafından madeni tavlama, yani kor halindeyken su verme tekniği ile dövme tekniğindeki sorunlar kısmen çözülmüştür. Tavlama yönteminde dövme demir çubuklar az miktarda karbonun metalin yüzeyine dağılması (karbürizasyon) şeklinde doğrudan odun kömürü ateşinde ısıtılıp tekrar tekrar dövülerek çelik haline getiriliyordu. ' [III] Ayrıca, bir Hitit metninde geçen ' Kral ve kraliçenin sözleri demirdir, kırılmaz ve yok edilemez. ' ifadesi çeliğin kırılmazlığını ve Hititlerin çelik hakkındaki bilgilerini gösterir. [II]

Hititlerin komşuları ile ticari ilişkilerinde demir önemli bir rol oynamıştır. Bir Hitit kralının I. Ramses'e demir bir kılıç gönderdiği ve bu metalin ticaretini yapma sözü verdiği bilinmektedir. Hititlerin Asurlularla yaptığı ticaretle demirin büyük önemi vardır. Demir gümüşten kırk kat, altından ise yedi kat daha değerliydi. Hitit ekonomisi merkezi sistemle yönetildiği için yüksek kalitede demirin tekeli saraya aitti. [II] Bu yüzden, MÖ 1200 yıllarına kadar yani Hitit imparatorluğu yıkılana kadar demir çağıının gerçek anlamda başlamadığı konusunda geniş çevrelerde görüş birliği vardır. Bu görüşe göre, Hitit İmparatorluğu barbar kavimlerin istilası nedeniyle parçalanmasından sonra, demirci ustaları da kırsal bölgelere dağılmıştır ve demir üretim teknikleri bütün Orta Doğu'ya ve barbar Avrupa'ya yayılmıştır. [V] Avrupa'ya yayılmasında MÖ 900'lerde Dorların katkısı büyüktür.

M. Ö. 1200 ile M. Ö. 1000 yıllarında Orta Doğu'daki demir kullanımının bronzla nazaran hızla artmasının sebeplerinden bir diğeri de, bronz yapımı için gerekli olan kalayın bulunmasındaki sıkıntıdır. Ayrıca demir; bakır ve bronzdan daha rahat dökülebildiğinden, tercih sebebi olmuştur. Demir metalurjisinin bir endüstri haline gelmesi yine bu tarihlerde Erme-

nistan dağlarında gerçekleşmiştir. Bu olaylar, demir çağıının başlangıcına zemin hazırlamıştır.

'Demirden yapılan eşyaların kullanımının artmasıyla ormanlar kesilip tarıma açıldı, bol ürün elde edildi, nüfus arttı, orta doğunun uyar toplulukları arasındaki dengeler hızla değişti. ' [I] Demirden yaptıkları aletlerle insanlar tarımdan yüksek bir verim alabildiler, bu da dolaylı olarak tarım toplumuna geçişi sağladı. Tarım aletleri çekiçle yapıldığı için Angola'da çekice tapılması, dünyanın çok değişik yerlerinde yaşayan birbirinden bağımsız toplumların mitolojilerindeki demircilerin, aynı zamanda insanlara tarımı öğreten ve uyarlığı getiren kişiler olmaları, bu bağlamda özellikle dikkat çekicidir.

KAYNAKLAR

- [I] Bernal, 1976, sf. 120
- [II] Brandou B. , Schickert H. , Hititler, 2004
- [III] Derry and Williams, 1960, sf. 121
- [IV] Elidae M. , Demirciler ve Simyacılar
- [V] Forbes, 1964, sf. 30, sf. 32
- [VI] Gurney O. R. , Hititler